

Truede kulturbetingede planter i Norge

STATUS til truede norske karplanter i beitemark og slåtteng er vurdert i en NINA-rapport, der bl.a. fettblad (*Lipans loeselii*) omtales. Det er trolig ingen populasjoner igjen av denne arten i Norge. Videre omtales disse artene:

AKUTT TRUET: Trådbregne (*Pilularia globulifera*), en underart av sandarve: *Arenaria serpyllifolia* ssp. *lloydii*; saron-nellik (*Dianthus armeria*), vasskjeks (*Berula erecta*), østersjøsøte (*Gentianella campese-*

tris ssp. *baltica*), kam-marimjelle (*Melampyrum cristatum*), parykk-knopput (*Centaurea phrygia* ssp. *phrygia*) og honningblom (*Herminium monorchis*).

SÅRBARE: Grannjamne (*Diphysastrum complanatum* ssp. *chamaecyparissus*), dvergmarinøkkel (*Botrychium simplex*), evjeslirekne (*Persicaria foliosa*), kalkkarse (*Hornungia petraea*), dvergmarikåpe (*Aphanes inexpectata*), lodnefiol (*Viola hirta*), vasskryp (*Lythrum portula*), jærsøte

(*Gentianella amarella* ssp. *septentrionalis*), smalsøte (*Gentianella uliginosa*), kryppjonn-sokkoll (*Ajuga reptans*), skjeggknopput (*Centaurea phrygia* ssp. *pseudophrygia*), soleigro (*Baldellia nepens*), svartkurle (*Nigritella nigra*), bustsivaks (*Isolepis setacea*), vipestarr (*Carex extensa*) og ekornsvingel (*Vulpia bromoides*).

De forskjellige årsakene til tilbakegang blir diskutert i rapporten, sammen med forslag til forvaltningsstrategier.

Svartkurle - sårbar og midlertidig fredet

Svartkurlen er i tilbakegang. De gjenværende populasjonene er færre enn halvparten av de opprinnelige. Den er midlertidig fredet i hele Norge mot innsamling, skade og ødeleggelse.

FREDNINGEN er dessverre et svakt vern, fordi den ikke motvirker de negative effektene som påføres arten gjennom endringene i kulturlandskapet. Arten har tilknytning til og avhengighet av gammel dags kulturlandskap som slåttenger, beitemark, setervoller og myrkanter.

Opptre på to måter

Svartkurle opptre på to ulike økologiske måter; enten på primærhabitater i nord-boreal og lavalpin region, for eksempel Gjevilvasskammene i Sør-Trøndelag og Nordreisa i Troms, eller på kulturbetingede sekundærhabitater i noe lavereliggende nivåer.

På grunn av endringene i det gamle beite- og slåttelandskapet er mange av de kulturbetingede forekomstene blitt borte, mens vi bør forvente at populasjonene på primærhabitater fortsatt er intakte.

Forsvunnet fra flere lokaliteter

Arten er forsvunnet fra flere av de tidligere kjente lokalitetene og finnes i dag bare på en lokalitet i Oppland (der den kan være utgått); noen få finnes i nordre Hedmark og søndre Sør-Trøndelag i tillegg til den nord-

ligste lokaliteten i Nordreisa (Troms) og en nyopptaget i Balsfjord.

Flere norske forekomster er forsvunnet som følge av endrede bruksformer og ødeleggelse av lokalitetene ved grøfting og vassdragsregulering.

Best studert på Sølendet (Røros)

Den best studerte lokaliteten i Norge er den på Sølendet i Røros. Deler av området er naturreservat med skjøtselbestemmelser, men dessverre ligger noen av de beste

Tilstanden er dårlig for svartkurle i Norge. Flere forekomster er forsvunnet som følge av endrede bruksformer og ødeleggelse av lokalitetene ved grøfting og vassdragsregulering.

Foto: DAG SVALASTOG, NINA

svartkurleforekomstene utenfor reservat-grensene.

Arten opptre i små delforekomster. Mengden varierer sterkt både innen og mellom del-lokalitetene fra år til år. Totalt forekommer rundt 2000 individer på hele Sølendet-området; dette gjør den til en av de største populasjonene i Skandinavia, men antallet blomstrende individer har hatt en synkende tendens fra 1979 til 1989. Tilbakegangen er spesielt påfallende på én av lokalitetene. Grunnen er forbusking av tidligere åpen graseng.

Forvaltning av arten

Alt i alt er tilstanden for svartkurle i Norge dårlig. Forvaltning av arten må skje på minst tre fronter: (1) Utvidelse av Sølendet reservat, slik at alle forekomstene der blir vernet, samt opprettelse av naturreservater eller plantefredningsområder rundt de andre intakte forekomstene i Norge. (2) Iverksetting av nødvendige skjøtselstiltak som beite og slått. (3) For å hindre rov-samling må opplysninger om lokaliteter

Norges klassiske kulturlandskap: Slåtteng og beitemark

Det klassiske kulturlandskapet i Norge omfatter det vi grovt kan dele inn i slåtteng og beitemark - det vil si vegetasjon som er influert av husdyra.

STERKT forenklet kan vi tale om vegetasjon som brukes til sommerfôr (beite-mark) eller til vinterfôr (slåtteng). Åker og gårdstun omfatter lite av det totale tradisjonelle kulturlandskapsarealet.

Den industrielle revolusjonen med blant annet innføring av kunstgjødsel forårsaket voldsomme endringer i jordbruk og kulturlandskapsutvikling. Jordbruket forandret seg fra *ekstensiv* bruk av utmarka til beite og slått, til *intensiv* utnyttelse av små arealer til kunsteng og kulturbeite.

Kulturlandskap grodde igjen
Resultatet ble at store områder med gammel dags kulturlandskap grodde igjen, enten naturlig eller med plantede bartrær. De små områdene som ble brukt til fôrproduksjon ble gjødslet og tilplantet med spesielle fôrgras.

Både beite og slått påvirker plantelivet sterkt, men på ulik måte. Fellestrekk er åpne gras- og urtedominerte vegetasjonstyper. Tett treaktig vegetasjon er sjelden, og selv i hagemarka er tresettingen så vidt åpen at lyskrevende arter finner seg

til rette. Oftest ble trærne også utnyttet, gjerne styvvet, noe som begrenset krone-tilveksten.

Planter som beitedyr unngår
Viktige forhold som skiller mellom beitemark og slåtteng:

Dyra kan velge mellom plantene, mens ljaen skjærer av alle. Beitedyr unngår planter som er piggete, harde, giftige eller smaker vondt. Slike vil favoriseres i beitemarka, for eksempel tistler, nesle, einer, sølvbunke, nyperoser, engsoleie og landøyda. Arter som smaker godt, for eksempel mange i ertefamilien, greier seg dårligere.

Næringsstoffer føres bort
På tradisjonell, ugrødslet slåtteng føres mer næringsstoffer bort enn ved beite. Slåttengene ble etter hvert fattige på næringsstoffer som nitrogen og fosfor. Dette favoriserer arter fra ertefamilien, slike som kløver, vikke og flatbelg, som har bakterieknoller med evne til å fikse nitrogen fra atmosfæren.

Påvirkes av tråkk
Beitemarka påvirkes i større grad av tråkk. Tråkkfølsomme arter overlever lettere i slåttenga enn i beitemarka. På den annen side har arter som er avhengige av åpen jord for å spire, større muligheter i beitemarka.

Vasskjeks er truet

Tilstanden til vasskjeks (*Berula erecta*) er nå mer dramatisk enn den var pr. 1980. Nå finnes den med sikkerhet bare i Tjølling (Larvik), hvor den attpåtil er innplantet på nytt. Natuvermyndighetene har vært lite interessert i arten, og det er takket være innsatsen til amatørerne at vi fortsatt har den i vår flora!

Tilbakegangen skyldes trolig at planten er konkurranse svak og knyttet til umodne vannkantsamfunn som holdes åpne av beite. Husdyra har sluttet å beite ved vannkantene, og vasskjeks har måttet vike plass for modne, konkurransesterke vegetasjonstyper.

Hvilket kulturlandskap tåler arten?

For skjøtselen kan det være viktig å vite om en truet art er beite- eller slåttebegunstiget/tolerant. Selv om slått- og beitemarker har mange arter felles, kan noen være betinget av det ene eller det andre, og en slåttengart kan eksempelvis slås ut av beite. Beite kan også være mye forskjellig. Sterkt sauebeite kan slå ut arter som ville overleve beite med kyr.

Stoffet er hentet fra

NINA Fagrapport 019

Klaus Høiland:

«Truete kulturbetingete planter i Norge.- 3. Planter i beitemark og slåtteng».

Plantene har fått utvidet arealet

DE ALLER FLESTE av de karakteristiske plantene knyttet til beitemark og slåtteng tilhører Norges naturlige flora (i motsetning til åker og gårdstun). De har bare fått utvidet arealet. Dette kan skyldes flere forhold:

Hvor var de før husdyra kom?

Plantene er avhengige av de lysåpne vegetasjonstypene som oppstår ved naturlig beiting.

Her er det selvfølgelig umulig å svare på hvor de kan ha vokst før mennesket introduserte husdyra. Krypjonsokk, solblom og skjeggkløkke er mulige eksempler.

Fra naturlige tørrbakker

Planter knyttet til naturlige tørrbakker kan også gå over i tørr beitemark eller tørr slåtteng, for eksempel dvergmari-

kåpe, kalkkarse, krabbekløver og ekornsvingel.

Vegetasjonen på strandenger kan bli utvidet ved beiting eller slått. Mange truede eller hensynskrevende arter forekommer i dag nesten utelukkende på kulturbetingede strandenger, delvis fordi de naturlige er ødelagt, for eksempel ved utbygging, mudring eller utfylling.

Blant de typiske i så måte er pusleblom og jordbærkløver.

Fare for truede vannplanter

En rekke sjeldne og truede vann- og sumplanter er knyttet til våtmark i økologisk konsolideringsfase. Disse står i fare for å forsvinne når vegetasjonen nærmer seg klimaks, med takrør som viktigste klimaksart. Beiting og slått av myr- og fuktmark holder vegetasjonen i en tilnærmet konstant konsolideringsfase

og gir spillerom for mindre konkurranse-dyktige arter som for eksempel soleigro og vasskjeks.

Til våtmarksartene kan vi også føye rekken av pusleplanter knyttet til mer eller mindre pionerpreget, åpen, leiret eller gjørmet mark.

Slike forhold skapes der beitende dyr trækker opp fuktmarka slik at jorda blottlegges. Dette gir spesialiserte pionerpregede pusleplanter mange nye nisjer. Men disse nisjene forsvinner raskt når våtmarksbeiting holder opp. Vi kan regne vasskryp og trådbregne hit.

Favorisert av svedjebruket

Det gamle svedjebruket kan ha favorisert noen få arter. Den mest nærliggende er kanskje grannjamne og selvfølgelig brannspesialisten bråtestorkenebb.